

истиче да је Павле Ђуришић постављен „за команданта Црне Горе до Никшића“ (стр. 281 (!)? То све говори да писац није био довољно критичан према изворима. То се на другим примјерима још боље уочава. Један летак који су сепаратисти објавили под насловом „Црногорски патриотски фронт“ писац приписује припадницима народноослободилачког покрета и посвећује му пола странице.

У раду се уочавају и други ситуацији пропусти у формулацијама, грешке у личним географским именима и сл.

Први број *Историје радничког покрета* доноси и прилог питања методологије и организације рада на историји СФРЈ од В. Петрановића. Писац разматра могућности и тешкоће, као и смисао рада на историји СФРЈ, затим расправља методолошке проблеме, проблеме периодизације и покреће низ интересантних питања. Овај прилог је плод ауторовог вишегодишњег изучавања ове материје и због значаја проблема који расправља, по занимљивости излагања и богатству израза — заслужује пуну пажњу.

Р. Пајовић

Фердо Чулиновић, ДВАДЕСЕТ СЕДМИ МАРТ. Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1965.

Догађаји о двадесет седмом марту 1941. у Југославији предмет су живог интересовања како југословенских тако и иностраних историчара. У нашој историографији се до сада није појавила књига о томе догађају, која би га, ако не оценила, а оно бар осветлила са свих аспеката. Управо о томе аутор пише следеће: „О двадесет седмом марту нема још до сада јединственога суда. Око тога догађаја испрепелела су се различита, међусобно супротна мишљења. А те су противурјечности углавном проишле из сплета оних фактора који су и сами увјетовали даљи развитак прилика у Југославији. То су протусловности утолико оштрије уколико су дубљи интереси средина у којима су се таква мишљења формирала, а првенствено с обзиром на став према револуционарној промјени система у Југославији за вријеме прошлога рата“ (стр. 6).

Књига се састоји из тридесет мањих поглавља, у којима се хронолошким редом излажу догађаји. Почиње се положајем Југославије у Европи од времена избијања другог свјетског рата. Анализом спољно и унутрашњеполитичких догађаја, друштвених и економских фактора добија се доста јасна слика стања европских држава пред избијање рата. Од посеб-

ног су значаја друштвено-политичка кретања у Југославији, положај радничке класе, њена борба како на политичком тако и економском плану, а затим и политичке мере режима у тежњи да сузбије велико незадовољство народа.

У спољној политици влада Цветковић—Мачек води просовински курс. Она запоставља добре односе како са балканским државама тако и са Француском и Енглеском. Аутор наводи поучан примјер Минхена 1938, када су Енглеоска и Француска тактизирале према Берлину, и у томе види разлог што се влада Цветковић—Мачек више оријентисала према Берлину. У таквим политичким кретањима учестале су посете кнеза Павла Риму и Берлину. А то што је посетио прво Рим — није било случајно, већ због тога што је отуда постојао већи притисак на Југославију. После тога уследио је пут кнеза Павла у Берлин. Очигледно, преиспитиван је став, како Рима тако и Берлина, према Југославији. О свему томе аутор је користио као изворну траћу претежно писма и мемораре политичких емиграната. О томе свакако постоје и званична документа, која су овом приликом доста занемарена. Уколико је тешко до њих доћи, потребно је на-

вести где се налазе, а у давању закључака овом приликом врло значајних, избећи давање одређених оцена због једностраности извора.

На основу онога што аутор износи, кнез Павле није нашао погодан ослонац у Риму и Берлину, па се у својој политици окреће према Лондону. Овај потез, а затим и успостављање дипломатских односа Југославија — СССР, одлучујуће су деловали на Хитлера да у општој политици заузме одлучиви став према Југославији.

Пошто приликом посета кнеза Павла Риму и Берлину није нађен заједнички језик, њихове владе чине војни притисак на Југославију. Од интереса је што аутор упоређује пактове: Антикоминтернски и Тројни пакт коме треба да приђу нови чланови. Сваки од њих носи своје обележје, а особито Тројни, за који се нарочито заузимао Хитлер. Он је Југославији нудио Солун, чему се римска влада противила, али је на крају морала попустити. О питању прикључења Солуна Југославији аутор наводи више мишљења, али се не види да ли које од њих и зашто аутор заступа.

У циљу благовременог извршења ратних планова, Хитлер је у 1940. појачао дипломатски притисак на Југославију. То се огледа, поред осталог, и у многобројним посетама Д. Цветковића и А. Ц — Марковића Берлину, којом приликом су вођени преговори о приступању Југославије Тројном пакту. Ти преговори су понекад долазили у безизлазну ситуацију због одбијања Д. Цветковића да транзит немачког оружја иде преко Југославије.

Почетком 1941. осећа се све већа заинтересованост САД и Енглеске за став Југославије према силама Осовине. Дипломатским каналима оне су настојале да осујете приступање Југославије Тројном пакту. За ова питања аутор користи углавном сећања актера тих догађаја, која су послје рата публикована. Јасно је да не треба изгубити из вида њихову пристрастност, па је због тога било по-

требно конфронтирати још и другачија мишљења.

Без обзира на дипломатски притисак на Југославију из САД и Енглеске, о чему је био подробно обавештен Хитлер, ипак почетком марта 1941. чини снажан притисак на Југославију да приђе Тројном пакту. Исте мере предузима и Енглеска према Југославији. У таквој дипломатској ипри уочљива је променљивост ставова владе Цветковић—Мачек. То се нарочито огледа у њеном покушају да преговара са СССР у време кад је потписивање Тројног пакта изгледало већ неизбежно. И овом приликом аутор се прежежно служио после рата писаним мемоарима политичких емиграната.

Услед све жешћег дипломатског притиска Хитлера на владу Цветковић—Мачек да потпише Тројни пакт, у влади избуја криза, јер су три министра гласала против. Криза је решена на тај начин што су два министра поднела оставку, а један је дао пристанак. О свему томе јавност је преко штампе била обавештена и настала је велика узнемиреност у народу. Били су запажени и разговори генерала Д. Симовића и кнеза Павла о условима потписивања Тројног пакта. Међутим, то су биле само формалности, јер је Крунски савет био већ одлучио да се Пакт потпише. Тако је пре поноћи 23/24. марта немачком посланику фон Херену одговорено да је влада Цветковић—Мачек „споразумна са достављеним текстом уговора“ (196). И 24. марта навече Д. Цветковић и А. Ц—Марковић одлазе у Беч да потпишу Тројни пакт. Присуство Хитлера наловештавало је значај и озбиљност наступајућег чина, а фон Рибентроп се љутио на одуговлачење Југославије да потпише Тројни пакт. Он је такође показао своје нерасположење због дипломатског уплитања других земаља. Тројни пакт је потписан 25. марта 1941. у двору Белведере у Бечу (204).

Интересантна су тумачења потписника Тројног пакта. Углавном,

они то оправдавају у првом реду са гледишта спољне и унутрашње политике Југославије. Нарочито су били забринути унутрашњим ксмиријма народа и несрећеном економском и политичком ситуацијом. С обзиром на то, потребно је сагледати Тројни пакт са неколико аспеката: у политичком погледу нису биле јасно одређене обавезе Југославије према Пакту (међутим, још пре потписивања Пакта влада Цветковић—Мачек почела је уводити мере чисто профашистичког карактера: полицијски надзор над Јеврејима, давање привилегија немачким и италијанским држављанима и др.); у војном погледу, у случају потребе, Југославија не би могла да изабегне помоћ сила Осовине; у погледу суверенитета, Југославија не би могла остати самостална, суверена држава.

После исцрпне анализе одредаба Тројног пакта аутор добро закључује да је карактер Бечког уговора био противустанован. Даље, по аутору „кнез Павле је иза кулиса главни актер прихваћања Тројног пакта и никакви изговори овог пробританског човјека не могу обескријепити ту чињеницу“ (220). Председник владе Д. Цветковић, према аутору, „колебао се да он не буде онај који ће прихватити Пакт“. Чак је и пошао у Беч, према тврђњи генерала Д. Симовића, са жељом о неприхватању Тројног пакта, о чему Хитлер није хтео ни да чује. У том погледу интересантно је мишљење генерала Д. Симовића. (221).

Потписивање Тројног пакта наишло је на различита мишљења у земљи и ван ње. Углавном профашистичка штампа писала је похвално о томе. У том погледу аутор наводи врло интересантна проосовинска (223—228) и антиосовинска (229—236) мишљења. Сви фашистички листови су се у једном слагали — да је решено „једно тешко политичко питање на европском Југоистоку“ (227).

Посебно је Београд познат по мартовским демонстрацијама. Талас незадовољства народа проширио се по целој земљи. Као и ра-

није, тада се нарочито чуо глас Комунистичке партије Југославије. Прогласима ПК КПЈ за Србију, а касније и ЦК КПЈ, народ је упознат са правим стањем ствари у земљи и ван ње. О свему томе аутор мало пише. То је уследило свакако због тога што се о томе догађају код нас доста писало парцијално. Обиље чланака о мартовским догађајима у Београду, из пера оних који су у њима активно учествовали као комунисти и предводници демонстрација, садржи јубиларни број *Годишњака* града Београда књ. VIII од 1961. Не би било на одмет да је и то коришћено, а затим и други написи о активности КПЈ и ставу ЦК КПЈ према мартовским догађајима, као и њихове оцене које недостају готово у свим књигама написаним о томе. То је нарочито случај са књигом Николе Миловановића *Војни пуч и 27. март* (Београд, 1960).

Значајан документ о мартовским догађајима јесу сачувани мемоари генерала Д. Симовића, писани после рата. Из њих се види ко је сачињавао језро завереничке организације, распоред завереничких група и откуда назив „официрски пуч“. Што се тиче учешћа грађанских политичара, Д. Симовић говори да их је било мало и да су били „резерва“ пре врата. Он пориче учешће британског *Intelligence Services*, док други учесници завере индиректно оповргавају то мишљење. На другој страни, вредна пажње је полемика о томе ко је био организатор пре врата. Д. Симовић у *Мемоарима* тврди да је то био он. Међутим, то мишљење је наишло на реаковање осталих учесника треврата.

Целокупан процес извршења преврата, затим „Краљева“ прокламација, оставка и изгнанство кнеза Павла са свим почастима које су му приређене, одвијао се доста брзо, јер није било времена за чекање. У том погледу разумљива је журба Д. Симовића да образује нову владу. Од странака које су ушле у нову владу ниједна није заступљена као целина. У почетку су се у влади истицале

три струје. Председник владе генерал Д. Симовић са сарадницима хтео је да влада носи антиосовински карактер, Друга група била је за признавање Тројног пакта. Из те групе В. Мачек је хтео самосталну Хрватску. Трећа група је била против широке аутономије Бановине хрватске и против Тројног пакта. Политичка хетерогеност владе Д. Симовића очигледно је проузроковала постојање тих политичких струја, од којих се В. Мачек највише издвајао. Он је чак као један од услова за улазак у владу тражио од Д. Симовића, према страним изворима, да Тројни пакт остане на снази. На тај начин хтео је пред страном јавношћу да се огради од солидарности учесницима завере.

Антиосовинско расположење народа је нашло израза у пневу против дотадашње владе, који је испољен у масовним демонстрацијама. Занимљива су запажања о тим догађајима једног енглеског новинара у Београду: „Али оно што је најглавније у овоме јесте да је то био један од највеличанственијих гестова овог века. Ја се поносим тиме што сам тада био у Београду и чуо како народ виче: „Боље рат, него пакт', „Боље проб, него роб' (305).

Аутор наводи да је ЦК КПЈ издао Проглас 29. марта (313), а затим и 30. марта (314) 1941. Очигледно је ту настала збрка, јер није познато да је Централни комитет КПЈ издао било какав проглас 29. марта 1941, док постоји проглас од 30. марта 1941. године.

Влада Д. Симовића је покушавала да увођењем нових мера учини измену у спољној и у унутрашњој политици земље. На том плану она је одлучила да се амнестирају политички затвореници и распусте концентрациони и војни логори. У вези с тим, на седници владе одржаној у Палама 12. априла 1941. донета је одлука да се амнестирају сви кажњеници по Закону о заштити државе, осим шпијуна и издајника.

У спољној политици влада Д. Симовића се „ломилa“. Она је убеђивала Хитлера како ће се спољна политика и даље базирати на Тројном пакту. Овде има основа за тврдњу како је Д. Симовић хтео да добије у времену, да би средио унутрашње односе у земљи.

Књига Ферда Чулиновића представља, мада доста једностран, солидан допринос расветљавању мартовских догађаја у Југославији 1941. године. Писана је на основу грађе из наших и прежењо страних архива, затим на основу литературе, у првом реду оне коју су писали актери мартовских догађаја. Због тога је појединим питањима дато више места него што је требало. Осећа се одсуство веће критичности, нарочито према литератури коју су писали учесници у овим догађајима.

И поред тога што ова књига представља један од бољих радова о 27. марту у Југославији, тај догађај још увек чека свога историчара.

Слободан Д. Милошевић